

İKİNCİ BÖLÜM

**HUKUKİ VE İDEOLOJİK
BOYUTLARIYLA İSRAİL İŞGALİ**

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMLADIĞI APARTHEID SUÇU BAĞLAMINDA İSRAİL

İsmail YAYLACI*

7 Ekim sonrasında dünya İsrail'in işlemekte olduğu soykırım suçuna odaklanmış durumda. 2024 Kasım'ında, İsrail saldırılarının başlamasından on üç ay sonra, Uluslararası Ceza Mahkemesi, İsrail'in Gazze'de insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları işlemiş olduğuna dair "makul bir zeminin" olduğuna hükmederek İsrail Başbakanı Netanyahu ve Savunma Bakanı Gallant hakkında "kasten ve bilerek Gazze'deki sivil nüfusu gıda, su, ilaç ve tıbbi malzemeler, benzin ve elektrik gibi hayatta kalmaları için vazgeçilmez unsurlardan mahrum bırakmak" suçlamasıyla yakalama kararı çıkarttı. Bu uluslararası ceza yargılamaları, insan hakları ve insani hukuk rejimleri için benzeri görülmemiş derecede önemli bir karar, çünkü İsrail'in onlarca yıldır süren uluslararası hukukun üstünde, dokunulmaz ve hesap vermez konumlanışında bir gedik açmış durumda.

İsrail'in soykırım suçu işlemeye elan devam ettiği bir bağlamda bu makale İsrail'in onlarca yıldır işlemekte olduğu ve 7 Ekim sonrasında daha da derinleştiği bir başka insanlık suçu olan apartheid suçuna odaklanıyor. 7 Ekim'e giden süreçte İsrail'in uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı en önemli siyasi ve hukuki eleştirilerden biri işgal altında tuttuğu topraklarda yaşayan Arap nüfusa yönelik sistemli bir ırki ayrımcılık rejimi uyguladığı, bunun uluslararası hukukta tanımlanmış apartheid suçunun şartlarını sağladığı, dolayısıyla İsrail'in işlediği bu suçtan da yargılanması gerektiği, daha

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İsmail.yaylaci@marmara.edu.tr

da önemlisi, uluslararası kamuoyunun İsrail'i bu politikalarından vazgeçirmek için bir dizi yaptırımlar uygulaması gerektiği yönündeydi.

İsrail rejiminin apartheid karakterinin açık edilmesi birçok açıdan önemli. İsrail hem Yahudi hem de demokratik olma iddiasında olan bir ülke. Kendisini Ortadoğu'nun yegane demokrasisi olarak lanse eden ve Batı'da bu propaganda üzerinden kitlelere ulaşmaya çalışan İsrail'in aslında ırkçı karakterli bir yerleşimci sömürgecilğin, Güney Afrika'daki rejimin yıkılmasından sonra, günümüzdeki en açık örneği olarak varlığını sürdürdüğü ve bir etnisitenin diğerini dominasyonu altına alması esası üzerinde yükselen bir etnokrazi olduğunun uluslararası sahada tespit ve teşhir edilmesi, Filistin meselesinin halline yönelik atılmış önemli bir adım. Meselenin bu siyasi yönünden belki daha da önemli olan diğer bir vechesi, apartheidın aynı zamanda uluslararası hukuk içinde net bir şekilde tanımlanmış bir suç olması. Apartheid uluslararası anlaşmalarla tanımlanmış ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin insanlığa karşı işlenmiş olarak kabul ettiği bir suç. Bu açıdan bakıldığında tüm taraf devletler üzerinde sorumluluklar oluşturan (*erga omnes partes*) ve evrensel bir yargılama gücü olan bir amir hüküm ve zorunlu norm (*jus cogens*). Dolayısıyla İsrail'in Arap halka yönelik inşa ettiği rejimin apartheid karakterinin tespiti Filistin meselesinin geleceği açısından hem siyasi hem de hukuki olarak önem taşıyor.

Bu bölüm önce apartheid kavramını tarihsel bağlamı içinde değerlendirecek, ardından uluslararası hukukta apartheid suçunun nasıl tanımlandığını ele alacak, sonrasında da İsrail'in kurmuş olduğu etnokratik rejimin hangi uygulamalarının apartheid tanımını karşıladığını tartışacak ve bu duruma yönelik uluslararası tepkileri değerlendirecektir. Kaynak olarak hem İsraili hem de uluslararası insan hakları örgütlerinin yakın zamanlarda yayınladığı ve tüm dünyada ses getiren insan hakları raporları esas alınacak, ek olarak bu konuda üretilmiş akademik kaynaklara ve gazete yayınlarına da başvurulacaktır.

APARTHEID KAVRAMININ TARİHSEL BAĞLAMI: GÜNEY AFRİKA VE ÖTESİ

Güney Afrika'da 1948 yılında kurulan rejimin adı olan apartheid, Afrikaans dilinde ayrılık (*apart-hood*) anlamına geliyor. Tanımlanmış farklı ırklara farklı hukuki rejimler ve farklı yaşam mekanları atayan ve ırk farklılığına dayalı bir ayrılık (segregasyon) uygulamasını ifade ediyor. Güney Afrika'daki rejim varlığını 'petit apartheid' adı verilen ve günlük hayatın kılcallarına kadar ırk ayrımını tesis eden uygulamalarla sürdürüyordu. Buna göre beyazlar ve zencilerin sadece hukukları değil okulları, parkları, plajları, bankları, tabureleri, su çeşmeleri dahi farklıydı. Güney Afrika 'beyaz efendiliği' anlamına gelen '*baasskap*' adı verilen ırk üstünlükçüsü bir ideolojiyi benimsiyordu. 1950'de tüm nüfus beyazlar, siyahlar, renkliler ve yerliler olmak üzere dört

gruba ayrılmış, bu ırki ayrıştırmaya göre ikametler belirlenmişti. Siyahların 'bantustan' adı verilen 10 adet 'kabile yurduna' toplanması kararlaştırılmış, bunun için yaklaşık 4 milyon siyahi yerlerinden sürülerek bu yerleşimlere toplanmıştı. Bu bantustanların dördüne resmi bağımsızlık verilmiş, buralarda yaşayan siyahların Güney Afrika vatandaşlığı iptal edilmişti.

Güney Afrika'da apartheid düzeni kurumsallaştığında ABD'de de onun bir benzeri olan segregasyon yaşanıyordu. 1950'ler ve 1960'larda yaşanan vatandaşlık hakları hareketi neticesinde en azından yasal düzeyde segregasyon uygulamaları kaldırıldı ve zenci nüfusun siyasal hakları tam olarak tanındı. ABD'deki hareketin en önde gelen liderlerinden Martin Luther King, Jr, "dünyanın en kötü ırkçılığı" olarak tarif ettiği apartheid ile ABD'nin güney eyaletlerinde hüküm süren beyaz ırk üstünlükçüsü yönetimler arasında paralellikler olduğunu vurguluyordu.

İsrail de kuruluşundan itibaren, fakat özellikle de 1967'den bu yana, apartheid karakteri olan bir rejim inşa etti. Siyonizm zaten bir ideoloji olarak Filistinliler ile Yahudilerin aynı haklar rejimine sahip olamayacağı temel kabulü üzerine inşa edilmiş, dolayısıyla kuruluşu itibarıyla etnokratik dominasyonu esas alan bir ideolojydi. Nitekim 1960'ların başında Güney Afrika Başbakanı olan Hendrik Verwoerd kendi ülkesiyle İsrail arasındaki bu benzerliği olumlayıcı bir dille ifade etmişti: "Yahudiler İsrail'i Araplardan aldılar, ki öncesinde Araplar bin yıldır orada yaşıyorlardı. İsrail de, Güney Afrika gibi, bir apartheid devletidir".¹ Özellikle 1967 savaşının ardından İsrail'in işgal ettiği topraklardan olan Batı Şeria'da, Gazze'de, ve Doğu Kudüs'te tesis ettiği rejimin Filistinlilerin temel haklarını kitlesel ve sistematik olarak ihlal eden karakteri hep eleştiri konusu oldu. Fakat artık hem İsraili hem de uluslararası insan hakları örgütleri bu rejimin ancak apartheid olarak nitelenebileceğini, hatta aşağıda biraz daha açmaya çalışacağım üzere Filistinlilerin birçok açıdan Güney Afrika apartheidında yaşamış zencilerden bile daha kötü şartlara maruz bırakıldıklarını ifade ediyorlar.

ULUSLARARASI HUKUKTA APARTHEID SUÇU

Apartheid, her ne kadar ilk olarak bir dönem Güney Afrika'da yürürlükte olmuş ırk üstünlüğüne ve ayırımına dayalı bir rejimi ifade etmek için kullanılmış olsa da, zamanla bu bağlamın dışına taşarak sistematik ırki ayrımcılığa dayalı tüm rejimleri tavsif etmek için kullanılmış ve bu geniş anlamıyla uluslararası hukuk içinde insanlığa karşı işlenen bir suç olarak kabul edildi. 30 Kasım 1973'te BM Genel Kurulu'nda 3068 numaralı karar olarak kabul edilen Apartheid Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (*International Convention on the Suppression and Punishment*

1 Ben White, *Israeli Apartheid: A Beginner's Guide* (Pluto Press, 2014), 13.

of the Crime of Apartheid) ile apartheid ilk defa bir uluslararası suç olarak tanımlanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci maddesi apartheid suçunu "...Güney Afrika'da uygulanana benzer şekilde ırki ayırım (*segregation*) ve ayrımcılık (*discrimination*) uygulayan politikalar ve pratikler" olarak betimlemiş ve "bir ırki grubun başka bir ırki grup üzerinde tahakküm kurmasını sağlayan ya da sürdüren ve onları sistematik olarak baskılayan gayriinsani eylemler" olarak tanımlamıştır. Aslında 1969 tarihli Irki Ayrımcılığın Her Türünün Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Uluslararası Anlaşma da "ırk ayırımı (*segregation*) ve apartheid" kınar ve devletlerin kendi yetki alanlarında bunları engellemesini ve ortadan kaldırmasını ister. Ardından 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Ek Protokolü'nün 85. Maddesi de "apartheid uygulamaları ve ırk ayırımına dayalı gayriinsani ve aşağılayıcı pratikleri" "büyük ihlaller" olarak anar.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran 1998 tarihli Roma Anlaması da kurumsallaşmış şekilde bir ırki grubun diğer bir ırki grubu sistematik tahakküm altında tutmasını "apartheid suçu" olarak tanımlar. Bu anlaşmanın 7. Maddesi insanlığa karşı işlenmiş suçları sıralarken "apartheid suçunu" da zikreder ve sonrasında bu suçun tanımını yapar: "Apartheid suçları... Bir ırki grubun başka bir ırki grup ya da gruplar üzerinde kurumsallaşmış bir sistematik baskı ve tahakküm rejimi inşa etmesi ve bu rejimi sürdürme niyeti taşıyan" "insanlık dışı eylemleri" ifade eden bir suç kategorisidir. Dolayısıyla apartheid suçu Uluslararası Ceza Mahkemesi'nce üç ana unsur çerçevesinde tanımlanır. Buna göre bir devletin apartheid suçunu işlemiş olması için o devletin 1) sistematik ırki baskı ve ayrımcılığın kurumsallaşmış bir rejimini inşa etmiş olması, 2) bu rejimin bir ırki grubun diğer bir ırki grup üzerindeki tahakkümünü devam ettirme niyeti olması, 3) ve bu rejimin devamı için bir dizi gayri-insani eylemlerde bulunmuş olması gerekir. Böylece artık apartheid Güney Afrika'daki ırkçı ve ayrımcı bir uygulamanın adı olmaktan öte uluslararası hukukun tanımladığı ve uluslararası teamül hukukunun bir parçası haline gelmiş bir suç statüsündedir. Üstelik bu diğer normlardan da daha etkin olan bir 'üstün hukuk' normu, ya da diğer ifadesiyle bir 'buyruk kural' (*jus cogens*, peremptory norm); uygulamasında hiçbir sapmaya ve rezerve izin verilmeyen ve evrensel yargılama gücü bulunan bir zorunlu normdur.

İSRAİLİN APARTHEID UYGULAMALARI

Son birkaç yıl içerisinde ise dünyanın tüm önde gelen uluslararası insan hakları örgütleri İsrail'in Filistinlilere yönelik uygulamalarının bir apartheid rejimi oluşturduğunu savunarak bunu detaylı bir şekilde raporlandılar. İsrail'in en etkin insan hakları örgütü B'Tselem 2021 yılında yayınladığı "Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e kadar Yahudi Üstünlüğü Rejimi: Bu Bir Apartheid" başlıklı raporunda bu rejimin adını apartheid olarak koydu. Ardından Human Rights Watch 2021'de, Amnesty International ise 2022 yılında yayınladığı raporlarda İsrail rejimini apartheid olarak nitelediler.

Aslında 2000'lerin başlarından itibaren Richard Falk, Virginia Tilley, John Dugard gibi BM Özel Raportörü olan uluslararası hukuk uzmanları İsrail'i apartheid devleti olarak nitelediler, fakat o dönemde anti-semitik olmakla itham edilip marjinalize edildiler. Güney Afrika'daki apartheid-karşıtı mücadelenin sembol isimlerinden başpiskopos Desmond Tutu 2002 yılında *Kutsal Topraklarda Apartheid* başlıklı bir makale kaleme alarak Filistin ve İsrail'e yaptığı gezi sonrasında gördüklerinin kendisini derinden sarstığını, çünkü Güney Afrika'da zencilerin maruz bırakıldıkları muamelenin şimdi İsrail tarafından Filistinlilere yapıldığını söyledi.² Eski ABD Başkanlarından Jimmy Carter 2006 yılında yayınladığı *Apartheid Değil Barış* başlıklı kitabında İsrail'in apartheid devleti olduğunu tespit etmiş, fakat karşılığında o da Amerikan kamuoyunda anti-semitizmle itham edilip siyasal tartışmanın kenarına itilmiştir.³ Kendisine yapılan eleştirilere cevap verdiği bir mülakatta Carter apartheid kavramının “Batı Şeriada İsraililerin Filistinlilerden zorunlu ayrımını ve Filistinlilerin İsrail ordusunun tesis ettiği mutlak baskıyı çok doğru tasvir eden bir ifade olduğunu” söyledi.⁴

İsrail'de kritik devlet görevlerinde bulunmuş isimler de artık İsrail uygulamalarının bir apartheid rejimi kurduğu gerçeğine bigâne kalamıyorlar. Yıllar önce İzak Rabin “Eğer bir apartheid rejimi olmak istemiyorsak, uzun vadede birbuçuk milyon Arabı bir Yahudi Devleti'nin bünyesinde barındırabilmenin mümkün olduğunu düşünmüyorum” demişti. Eski İsrail Başbakanları Ehud Olmert ve Ehud Barak değişik vesilelerle kamuya açık bir şekilde İsrail'in bir apartheid devleti olma ‘riski’ taşıdığını söylediler. Olmert, İsrail yetkililerini “Filistinliler bir anti-apartheid mücadelesi başlatırlarsa sonu İsrail için ne olur bir düşünün” diye uarmıştı. İsrail Dışişleri Bakanlığı bile 2004 yılında eğer Filistinlilerle olan çatışma çözümlenmezse “İsrail apartheid yıllarındaki Güney Afrika'yla benzer şekilde bir parya devletine dönüşebilir” değerlendirmesini yapmıştı. Eski Mossad başkanı Tamir Pardo “burada bir apartheid devleti var, iki farklı hukuki sistem altında yargılanan iki halk var” diyebilmişti. Benzer şekilde eski İsrail başsavcısı Michael Ben-Yair “üzüntüyle söylemeliyim ki ülkem öylesi siyasal ve ahlaki çukurlara indi ki şu an bir apartheid rejimindeyiz” ifadelerini kullandı.

İsrail yönetimi altında Filistinliler dört farklı hukuki alanda varlıklarını sürdürüyorlar: İşgal altındakiler, Kudüs'te ikamet edenler, İsrail'de vatandaş olarak oturanlar ve mülteci kamplarında ya da zorunlu sürgüne gönderilenler. Apartheid suçunun birinci unsuru açısından bakıldığında hem İsrail içindeki hem de uluslararası insan hakları örgütlerinin raporları İsrail devletinin

2 Desmond Tutu, “Apartheid in the Holy Land,” The Guardian, April 29, 2002, sec. World news, <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/29/comment>.

3 Jimmy Carter, *Palestine: Peace Not Apartheid* (New York: Simon & Schuster, 2006).

4 “Jimmy Carter Defends ‘Peace Not Apartheid,’” January 25, 2007, <https://www.npr.org/2007/01/25/7004473/jimmy-carter-defends-peace-not-apartheid>.

sistematiik irki baskı ve ayrımcılığın kurumsallaşmış bir rejimini inşa ettiğini tespit ediyorlar. İşgal altında yaşayan Filistinliler ile İsraili yerleşimciler tamamen farklı yasal haklar rejimine tabi tutuluyor. İsraili soykırım uzmanı Omer Bartov'un ifade ettiği gibi Batı Şeria'daki 3 milyon Filistinli için bir dizi yasa varken 700 bin İsraili yerleşimci için başka bir dizi yasa var. Bu çerçevede Filistinliler toprağa erişim, yargılanma hakkı, oy kullanma ve benzeri konularda İsraili yerleşimcilerden tamamen farklı bir hukukla yönetilmekteler. Mesela yerleşimciler oy kullanabiliyorken Filistinliler kullanamıyor. Yerleşimciler sivil mahkemede yargılanırken Filistinliler askeri mahkemede yargılanıyor. Bu mahkemelerde suçlu bulunma oranları da çok yüksek, dolayısıyla adil yargılanma (*due process*) hakkına sahip olduklarını söylemek mümkün değil. Yerleşimciler dilediği gibi İsrail'e gidebilirken Filistinliler gidemiyor, bunun için çok zor çıkan izinlere başvurmaları gerekiyor. Gazze'dekiler zaten abluka altında olduğu için dışarı çıkamıyor, Batı Şeria'dakiler de kontrol noktalarından geçmek zorunda. Sadece Batı Şeria'da 188 kontrol noktası, 700'den fazla yol engeli var. Bununla beraber Filistinliler Güney Afrika'daki apartheid rejiminin bantustanları gibi ayrıştırılmış bölgelere hapsedilmiş olarak hareket kabiliyetleri tamamen engellenmiş ve dolayısıyla birbiriyle irtibatlı bir toplum olarak var olması kısıtlanmış bir nüfus olarak varlıklarını sürdürmekteler. Toprağa erişim açısından da yine ikili bir yapı söz konusu. Filistinlilerin topraklarına el konulup İsraililer için yerleşim inşası yahut altyapı için kullanılıyor. Her ne kadar İsrail içinde yaşayan Filistinliler Batı Şeria ve Gazze'dekilere kıyasla daha fazla hakka sahip olsa da (seçme ve seçilme hakkı gibi) yine de toprağa sahip olma, üzerine ev inşa edebilme gibi hakları sınırlandırılıyor, bazen evlerinden zorla çıkartılıyorlar. Vatandaşlık hukuku açısından bakılınca da İsrail'in 1950'de kabul ettiği dönüş yasası çerçevesinde dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan Yahudilere İsrail'e ayak bastıkları andan itibaren vatandaşlık hakkı tanımakta iken asırlarca o topraklarda yaşamış fakat 1948'de yurdundan sürülmüş (o zamanki sayıyla) 700.000'den fazla Filistinlinin toprağına dönüş hakkını tanımamaktadır. Bu ve benzeri durumlar Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin işaret ettiği "bir devletin sistematiik olarak irki baskı ve ayrımcılığın kurumsallaştırmasına" örnek teşkil ediyor.

Apartheid tanımının ikinci unsuru açısından bakıldığında da bu insan hakları raporları İsrail'in irki dominasyonu devam ettirme niyetinin olduğunu tespit ediyorlar. İsrail'in bu irki tahakküm rejimini devam ettirme niyetinin son dönemlerdeki en çarpıcı tezahürü 2018'de çıkan Ulus-Devlet Yasası (*Basic Law: Israel as the Nation-State of the Jewish People*). Bu yasa "İsrail Devleti içinde milli self-determinasyon hakkı Yahudi Halkı'na özgüdür" diyerek İsrail devletinin Filistinlilerle 'Yahudi Halkı'nı eşit görmediğini teyit etmiş oluyor. Aynı zamanda bu yasa uluslararası hukuka aykırı olarak inşa edilen Yahudi yerleşimlerini "milli bir değer" olarak tasdik edip devletin "bu yerleşimlerin yapımını ve geliştirilmesini teşvik edeceğini" söylüyor. Arapça'yı resmi dil olmaktan çıkartıyor. Aslında 2019'da İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun

sözleri bu yasanın temelinde yatan ırki ayrımcılığı çok çarpıcı bir şekilde ifade ediyor: “İsrail tüm vatandaşlarının devleti değildir... o Yahudi halkının ulus-devletidir—ve sadece Yahudi halkının.” Bu yasayla İsrail vatandaşlık ile milliyet arasında bir ayırım koyarak hem vatandaşlığın eşitlik vadeden içeriğini boşaltmış oluyor hem de ırki üstünlüğe dayalı rejimini tahkim ediyor.

Apartheid tanımının üçüncü unsuru devletin ırk üstünlüğüne bağlı düzenin devamı için bir dizi gayrı-insani eylemlerde bulunmuş olmasıdır. BM insanlık dışı eylemlerin ne olduğuna dair oluşturduğu listede belirli bir ırki grubun ya da onun üyelerinin yaşam ve özgürlük haklarının inkarını; şahısların yahut kurumların apartheida karşı koymaları sebebiyle baskıya maruz kalmalarını da insanlık dışı eylem olarak kabul ediyor. Yayınlanmış insan hakları raporları İsrail’in gerçekleştirmiş olduğu gayrı-insani eylemlerin oldukça detaylı ve geniş bir listesini sunuyor. BM raporları Gazze ablukasının “ırki grupların üyeleri için ayrı rezervasyonlar yahut gettolar oluşturarak nüfusu ırki hatlarda bölmek” olduğunu ve insanlık dışı bir uygulama olduğunu tespit ediyor. Bununla beraber sivillerin orantısız ve suçsuz yere IDF askerleri tarafından öldürülmesi ve bu askerlerin hiçbir cezaya çarptırılmaması, Filistinlilerin protesto ve ifade özgürlüklerinin kısıtlanması, Filistinliler üzerinde bedensel ve zihinsel zarar vermeye yönelik uygulamalar, işkenceler, çocukların hapishaneye atılması gibi uygulamalar insanlık dışı eylemlerin örnekleri olarak zikrediliyor. Batı Şeria’da yerleşimcilerin devlet destekli zorbalıkları, Batı Şeria halkının kolektif hayatlarının kontrol noktalarıyla tamamen yok edilmesi, Gazze ablukasının insani maliyeti ve nihayet son olarak 7 Ekim sonrası Gazze’de soykırım mesabesine varan kitlesel katliamları göz önüne aldığımızda İsrail zaten bu suçu çok zamandır alenen işliyor.

Tabi ki İsrail ve onu destekleyen Batılı ülkeler apartheid suçlamasını reddediyorlar. İsrail uygulamalarının ırk temelli değil meşru güvenlik endişeleri sebebiyle gerçekleştirildiğini, İsrail içinde Filistinlilerin oy kullanabildiklerini ve başarılı bir hayat kurma şansları olduğunu dile getiriyorlar.⁵ Bunun dışında bu raporlarda dile getirilen uygulamaların İsrail’in uluslararası olarak tanınmış sınırlarında gerçekleşmediğini, bahsi geçen Filistinlilerin vatandaş olmadıklarını, dolayısıyla apartheid tanımının İsrail’e uymadığını savunuyorlar.⁶ Fakat uluslararası insan hakları izleme örgütleri İsrail’in bu cevaplarını ikna edici bulmuyorlar. Nitekim Human Rights Watch yaptığı açıklamada “birçok insan hakları ihlalleri, bina yapma izinlerinin kategorik olarak reddedilmesi, kitlesel oturma izni iptalleri ve büyük çaplı toprak müsadere gibi uygulamaların meşru bir güvenlik sebebi olmadığını”

5 Anti-Defamation League, “Allegation: Israel Is an Apartheid State,” August 7, 2022, <https://www.adl.org/resources/backgrounder/allegation-israel-apartheid-state>.

6 Jay Sekulow ve Robert Ash, “Why Allegations That Israel Is An ‘Apartheid’ State Are False under International Law,” SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY: Social Science Research Network, January 31, 2023).

ifade ediyor. Eski BM Özel Raportörü ve halen Amnesty International Genel Sekreteri Agnes Calamard da güvenlik endişelerinin apartheid rejiminin varlığını meşrulaştıramayacağını, nitekim Güney Afrika'daki apartheid rejimi de dahil olmak üzere hem tüm baskıcı rejimlerin güvenlik kavramının arkasına saklandıklarını savunuyor.⁷

GÜNEY AFRİKA APARTHEID REJİMİ İLE MUKAYESE

İlk bakışta Güney Afrika apartheid'i ile İsrail apartheid'i arasında bazı farklar görülebiliyor. Güney Afrika'daki apartheid beyaz azınlığın siyah çoğunluğa karşı tesis ettiği kurumsallaşmış bir ırk ayrımcılığı ve üstünlüğü rejimiydi; İsrail'deki ise kendi içinde azınlık olarak yaşayan yahut askeri işgal altında tuttuğu topraklarda yaşayan Filistinliler'e yönelik ırk ayrımcılığına dayalı bir kurumsallaşmış uygulama. Fakat birçok gözlemcinin ifade ettiği üzere aslında apartheid ifadesi İsrail'in Filistinlilere yönelik uygulamalarını tanımlamada yetersiz bile kalıyor. Güney Afrikada apartheid'i şahsen tecrübe etmiş Sunday Times of South Africa gazetesi baş editörü gazeteci Mondli Makhanya da İsrail işgali altında bulunan topraklara yaptığı ziyaretten sonra bunu teyit ediyor: "Benim gördüğüm kadarıyla İsrail Filistinlilerin yok olmasını istiyor. Bizim durumumuzda bu hiçbir zaman olmadı. Beyazlar siyahların yok olmasını istemedi." Makhanya Güney Afrika rejiminin zencileri aşağı gördüğünü, ama İsrail yönetiminin Filistinlileri insan olarak bile görmediğini belirtiyor. "Olayları uzaktan gözlemlediğiniz zaman durumun kötü olduğunu biliyorsunuz ama ne kadar kötü olduğunu bilemiyorsunuz. Kesinlikle buradaki durum bizim maruz bırakıldığımız herşeyden çok, çok, çok daha kötü. Buradaki apartheid'in düzeyi, ırkçılığı ve gaddarlığı apartheid'in en kötü döneminden bile daha kötü."⁸ Noam Chomsky de, İsrail'deki Filistinlilerin durumunun apartheid Güney Afrika'sındaki siyahların durumundan çok daha kötü olduğunu, apartheid ifadesinin Filistinlilerin yaşadığı durumu ifade etmekte hafif kaldığını söylüyor.⁹ Birleşmiş Milletler Özel Raportörü ve Apartheid Uzmanı Güney Afrikalı uluslararası hukukçu John Dugard, insanları bir duvarla ayırmak, farklı halklara farklı yollar tahsis etmek ve düzenli olarak insani krizler ve fakirlik üretmek gibi uygulamaların Güney Afrika apartheid'inde bile olmadığını söylüyor. Yerli halkın topraklarını kolonizasyon ya da yerleşim yoluyla ele geçirmek, bantustanlarla ülke toprağını parçalara ayırmak, kontrol noktaları ve izin sistemiyle hareket kabiliyetini kısıtlamak, evleri yıkmak ve

7 Christopher Heaney, "Palestinian Rights Committee Virtual Event 'Apartheid, International Law and the Occupied Palestinian Territory' – Chair Summary," Question of Palestine (blog), accessed December 22, 2024, <https://www.un.org/unispal/document/palestine-rights-committee-virtual-event-apartheid-international-law-and-the-occupied-palestinian-territory-chair-summary/>.

8 Gideon Levy, "Worse Than Apartheid," July 10, 2008, <https://www.haaretz.com/2008-07-10/ty-article/twilight-zone-worse-than-apartheid/0000017f-f73e-ddde-abff-f7fe400000>.

9 "Noam Chomsky: Israel's Actions in Palestine Are 'Much Worse Than Apartheid' in South Africa," Democracy Now!, accessed December 25, 2024, http://www.democracynow.org/blog/2014/8/8/noam_chomsky_what_israel_is_doing.

siyasi muhalifleri hapsedmek ve baskı altına almak gibi uygulamalar hem Güney Afrika apartheidında hem de İsrail apartheidında var olan ortak pratikler. Fakat Güney Afrika, eşit bir muamele varmış havası oluşturmak için siyah nüfusa özel hastaneler, okullar, üniversiteler inşa ediyor, iş imkanları oluşturuyor, fakat zencilerin siyasal haklarını tanımıyordu. Dugard'a göre İsrail bunun da ötesine geçerek sadece siyasal hakları inkarla kalmıyor aynı zamanda Filistinlilerin maddi refahını da baltalıyor. Bu ise İsrail'in uluslararası insani hukuka göre bir işgalci güç olarak taşıdığı yükümlülükleri açıkça ihlal ettiği anlamına geliyor.¹⁰ Güney Afrika azınlık beyaz grup ile çoğunluk siyah grubu ayrı tutma temelinde hareket ederken ve yerlileri mülksüzleştirirken yine de bu iki grubun birbirine bağımlılığını belirli oranlarda tanıyordu. İsrail'in apartheid düzeni ise yerli halkı tamamen ortadan kaldırma hedefine yönelik işleyerek aslında Güney Afrika'daki uygulamanın bile ötesine geçiyor. O sebeple John Dugard ve John Reynolds'ın ifadesiyle, İsrail'deki uygulamalar Güney Afrika apartheid rejimini sadece hatırlatmakla kalmıyor birçok konuda Güney Afrika'dan bile çok daha kötü bir rejim ortaya koyuyor. Bu haliyle de apartheid'a yönelik uluslararası hukuki yasağı ihlal ediyor ve apartheid suçunu işliyor.¹¹

İSRAİL APARTHEID'INA ULUSLARARASI TEPKİLER VE KÜRESEL İSTİSNA REJİMİ¹²

Güney Afrika ile İsrail vakaları arasındaki en önemli farklılıklardan biri bu ülkelerdeki apartheid rejimine karşı verilen uluslararası tepkilerde ortaya çıkıyor. Güney Afrika'daki ırk ayrımcısı rejimi sonlandırmak için BM Güvenlik Konseyi silah ambargosu uygulamış, BM Genel Kurulu ülkeleri Güney Afrika'ya yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamaya davet etmiş ve Güney Afrika'nın Uluslararası Adalet Divanı'nın Namibya'daki apartheid uygulamasını kınayan tavsiye kararına uyması için büyük baskılar yapılmıştı. İsrail ise bugüne değin bu uluslararası hukuki normları ihlalinden dolayı Güney Afrika benzeri bir muamele görmedi. Hatta İsrail'le alakalı olarak apartheid ifadesini kullanmak yakın zamana kadar bir tabu gibiydi. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batılı ülkeler İsrail'in apartheid suçu işlemediğini, bunu iddia etmenin de anti-semitizm kaynaklı olduğunu savunageldiler.

Fakat bu duvarın da son yirmi yılda artık giderek aşıldığını görüyoruz. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere son dönemlerde hem İsrail içinde faaliyet gösteren hem de uluslararası insan hakları örgütleri artık İsrail'in Filistinlilere

10 White, *Israeli Apartheid: A Beginner's Guide*, xv.

11 John Dugard ve John Reynolds, "Apartheid, International Law, and the Occupied Palestinian Territory," *European Journal of International Law* 24, no. 3 (August 1, 2013): 867–913.

12 Bu bölümde daha önce yayınlanan "Uluslararası Düzenin Siyasal Teolojisi" başlıklı çalışmamızdan kısmen yararlanılmıştır. Bkz: İsmail Yaylacı, "Uluslararası Düzenin Siyasal Teolojisi," *Teklif Dergisi*, March 2024.

yönelik uygulamasının adını net bir şekilde apartheid olarak tanımlıyorlar. 2023 Mayıs'ında Fransız Parlamentosu "İsrail'in ayrımcı ve baskıcı politikaları uluslararası hukuka göre apartheid suçu işlemektedir" tezini savunan bir karar tasarısını görüştü.¹³ 4 Mayıs'ta yapılan oylamada 71 vekil İsrail'in apartheid suçu işlediğini teyit ederken 199 vekil tasarının aleyhinde oy kullandı.¹⁴ Her ne kadar oylamada Fransız Meclisi apartheid'in olmadığı yönünde bir karar almış olsa da, bunun etkili bir Avrupa meclisinde gündeme gelebilmesi ve azımsanamayacak bir destek bulmuş olması kaydedeğer.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra inşa edilen liberal karakterli uluslararası düzen, insan haklarını uluslararası hukuk rejimi haline getirmiş, savaşlarda takip edilmesi gereken normları içeren insani hukuku kurumsallaştırmıştı. Uluslararası Ceza Mahkemesi suçların şahsiliği ilkesini uluslararası hukukta kurumsallaştırma konusunda önemli bir mesafe aldı.1960 yılında BM Genel Kurulu'nun 1514 sayılı kararıyla Sömürge Ülkelerinin ve Halklarının Bağımsızlıklarının Tanınması Deklarasyonu kabul edildi. O tarihten sonra bu deklarasyonun uluslararası teamül hukukunun bağlayıcı bir parçası olduğu kabul ediliyor, anlaşmalar ve mahkemeler bu belgeye atıf yapıyor. Bu deklarasyon sömürge yönetimlerinin bir insan hakları ihlali olduğunu tespit ederek halkların self-determinasyon hakkının tanınmasını ve kolonyal yönetimlerin sona erdirilmesini gerekli kılıyor.

Başından itibaren bir etnodemokrasi olarak var olan İsrail'in Filistin topraklarında sürdürdüğü işgal ve Filistin halkına yönelik olarak izlediği politikalar zamanımızın en çüretkar yerleşimci sömürgecilik örneğini teşkil ediyor. 'Yerleşimci sömürgecilik' ifadesi, Birleşmiş Milletler'in işgal altındaki Filistin topraklarındaki insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak görevlendirdiği Özel Raportör Francesca Albanese'in, 2022 yılında BM Genel Kurulu'na sunduğu raporda İsrail için kullandığı bir ifade. Rapor, artık meselenin İsrail-Filistin çatışması olarak çerçevelendirilmesinin bırakılarak İsrail'in "kasti olarak toprak elde eden, ırk ayrımcılığına dayalı (segregasyoncu), ve baskıcı yerleşimci sömürge işgaline" odaklanılması gerektiğini ifade ediyor. Son yıllarda BM'nin çeşitli insan hakları organlarından sadır olan dökümanlar artan bir şekilde İsrail'i yerleşimci-sömürgeci bir devlet olarak niteliyor.

Siyonizmin kurucu figürü Theodor Herzl Filistin'de yaptıklarının bir kolonyal proje olduğunu açıkça söylüyordu. Siyonizmin diğer bir kurucu ismi ve bugünkü İsrail aşırı sağının ideolojik önderi Vladimir Zé'v Jabotinski "kolonizasyonun tek bir amacı var ve Araplar bunu kabul edemez" diyerek

13 "Israel's Discriminatory and Oppressive Policies Constitute the Crime of Apartheid under International Law," Le Monde, May 3, 2023, https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2023/05/03/israel-s-discriminatory-and-oppressive-policies-constitute-the-crime-of-apartheid-under-international-law_6025315_23.html.

14 Lahar Harkov, "French Parliament Declares Israel Not an Apartheid State," The Jerusalem Post, May 4, 2023, <https://www.jpost.com/international/article-742063>.

sömürgeciliğin bir gereği olarak Araplarla Yahudilerin her zaman bir çatışma içinde olacağını söylüyordu. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde kolonyal kelimesinin dünyadaki negatif içerimlerinden dolayı Siyonizm kendisi için kolonyal sıfatını kullanmayı bırakarak bir ulusal self-determinasyon hareketi olduğunu savunmaya başladı.

İsrail sadece BM organlarınca yayınlanan bu tarz raporları değil, BM çatısı altında hem Güvenlik Konseyi'nde hem de Genel Kurul'da alınmış olan yüzlerce kararı tanımıyor ve uygulamıyor. En önemlileri 242, 338, 1397, 1515 ve 2334 numaralı kararlar olmak üzere İsrail BM Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamıyor. Sadece 1967-1989 arasında BM Güvenlik Konseyi Filistin meselesiyle ilgili olarak 131 karar aldı, fakat bunlar İsrail tarafından gözardı edildi. BM Genel Kurulu müteaddid defalar almış olduğu kararlarda İsrail'in "bir süpergüç olan ve BM Güvenlik Konseyi'nde veto gücü bulunan ABD ile olan stratejik ittifakı sebebiyle saldırgan ve yayılmacı politikalar takip ettiğini" tespit ederek İsrail politikalarını kınadı. Fakat buna İsrail'in verdiği cevap dünya parlamentosu olarak da adlandırılan BM Genel Kurulu'nun antisemitik karakterli olduğunu iddia etmek oldu.

Uluslararası düzenin siyasi teolojisinin ve egemenlik rejiminin billurlaştığı en önemli meselelerden biri İsrail'in bir apartheid rejimini halen yürütebiliyor olması ve buna bu düzenin merkezi aktörlerinin neredeyse koşulsuz destek vermesidir. Tüm bu BM raporlarının ve insan hakları derneklerinin raporlarının tespit ettiği üzere İsrail açık bir şekilde apartheid suçu işliyor. Fakat Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak kabul ettiği apartheid suçunu işleyen İsrail, kendisini tüm bu hesap verebilirlik aygıtlarının dışında ve üstünde konumlandırabiliyor. Gazzede İsrail'in ortaya koyduğu ve halen devam eden soykırım liberal uluslararası düzenin uluslararası hukuk, çok taraflılık, kural-temellilik, insan hakları rejimi ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlarının ve normlarının altını oydu, onun çifte standarda dayalı karakterini hiç olmadığı kadar açık etti.¹⁵ Fakat yine de Filistin'le ilgili İslam İşbirliği Teşkilatı'ndan çıkmayan ses hem BM Genel Sekreteri'nden hem de BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Craig Mokhiber gibi yöneticilerinden yükseldi.¹⁶ Bu sebeple İsrail ve onun askeri ve diplomatik hamisi ABD sürekli BM'ye eleştiri yöneltiyorlar, hatta kurumu antisemitik görüşlerin sözcüsü olmakla suçluyorlar. BM Özel Raportörü Richard Falk görevinin bir parçası olarak İsrail'e gittiğinde gözaltına alınmış ve işgal altındaki Batı Şeria'ya gitmesine müsaade edilmeden sınır dışı edilmişti.

15 Agnès Callamard, "Gaza and the End of the Rules-Based Order," February 15, 2024, <https://www.foreignaffairs.com/israel/gaza-and-end-rules-based-order>; Sarah Yager, "How to End America's Hypocrisy on Gaza," February 11, 2024, <https://www.foreignaffairs.com/how-end-americas-hypocrisy-gaza>.

16 Ed Pilkington, "Top UN Official in New York Steps down Citing 'Genocide' of Palestinian Civilians," The Guardian, October 31, 2023, sec. World news, <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/31/un-official-resigns-israel-hamas-war-palestine-new-york>.

İsrail, içinde yaşadığımız uluslararası düzenin siyasi teolojisi içinde bir istisna olarak tutuluyor. Uluslararası insan hakları rejimine ve uluslararası insani hukuk normlarına bir istisna olarak varlığını sürdürüyor. Dünyada hak ihlalleri yapan ve savaş hukukunu çiğneyen yegane aktör İsrail değil elbette. Fakat İsrail'in uygulamaları, fertlere yönelik bir hak ihlali olmanın da ötesinde kolonyal dönemin uygulamalarını yeni teknolojik araçlarla pekiştirerek devam ettiren, etnonasyonal temelli bir yerleşimci sömürgecilik projesinin varlığını gösteriyor. Her ne kadar uluslararası düzenin egemenlerince İsrail uluslararası hukuka, insan hakları hukukuna ve insani hukuka bir istisna olarak konumlandırılmış olsa da, buna karşı verilecek mücadele, yine o hukukun vadedtiği eşitliği ve haklar rejimini çağırarak ve gücü hakla, egemeni hukukla sınırlandırmak ideali üzerinden şekilleniyor.

SONUÇ

Apartheid sadece küresel mağşeri vicdanda karşılığı olan ağır bir itham değil, aynı zamanda uluslararası hukukta devletlere evrensel yükümlölükler doğuran bir insanlık suçu. Yakın zamana kadar İsrail'in yönetici sınıfının İsrail üzerine yapışmasından en fazla çekindikleri sıfatlardan biri. Fakat 7 Ekim'le beraber başlayan Gazze saldırılarının soykırım boyutu kazandığının siyaseten ve hukukten tespit edildiğı bir ortamda bile İsrail'in halen soykırım, işgal ve toprak ele geçirme politikalarını genişleterek devam ettirmesi, sert gücün ve yaptırım kabiliyetinin eksikliğinde böylesi hukuki enstrümanların ne kadar sonuç alabileceğine dair meşru soru işaretleri doğuruyor. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus var. 1973 yılında apartheid uygulamasının insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak uluslararası hukuka dahil olmasına rağmen Güney Afrika'daki rejim 1994 yılına kadar dayanabildi. Sömürgecilik artığı olan ırk yahut benzeri ayrımcılık politikalarının sona ermesi ancak uzun mücadeleler sonucunda siyasi ve maddi dengeler değiştirilerek gerçekleşebilmiştir. İsrail'in Güney Afrika'ya kıyasla Batı ülkelerindeki siyasi ve ekonomik yapı üzerinde kurmuş olduğı etki göz önüne alındığında bu mücadelenin daha da uzun, talepkâr ve çetin olacağı aşikar. Bu sebeple İsrail'in Gazze soykırımını sürecinde BM'nin sorumluluklarını yerine getirmediğini söyleyerek görevinden istifa eden BM İnsan Hakları Komisyonu New York Sorumlusu Craig Mokhiber'in istifa mektubunda dile getirdiğı on maddelik eylem planında apartheid meselesini önemle vurguluyor: "BM'nin bütün gayretlerini ve kaynaklarını apartheida karşı mücadeleye yönlendirmeliyiz, tıpkı 1970'lerde, 80'lerde ve 90'ların başlarında yaptığımız gibi."

Burada şu hususu gözönünde bulundurmak da önem arz ediyor. Her ne kadar İsrail uluslararası hukukun insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak tanımladığı apartheid suçunu işliyor olsa da Filistin meselesinin temelindeki problem apartheid değil İsrail işgalidir. Diğer bir ifade ile, İsrail işgal ettiği topraklarda apartheid uygulamalarından uzaklaşan bir çizgiye gelse dahi

işgalin kendisi sürdüğü müddetçe Filistin meselesi de devam edecektir. Konu ile ilgili çalışmasında Ardi Imseis'in de ifade ettiği gibi, Filistin meselesinde uluslararası hukukun açık bir ihlal olarak gördüğü ve tüm taraflara (*erga omnes partes*) amir bir hüküm olarak sorumluluklar yüklediği (*jus cogens*) işgal suçu bertaraf edilmedikçe, Filistin meselesinin sadece insani bir meseleye, yani Filistinlilerin barınak, yiyecek, giyecek, ilaç gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanmasına indirgenmesinin, problemin temelinde yatan işgal suçunun izalesini engellemektedir.¹⁷ Elbette Imseis insani boyutun önemsiz olduğunu iddia etmiyor, aksine işgalin hukuksuzluğuna işaret etmeden meselenin insani bir soruna indirgenmesinin sorunun kemikleşmesine yardım ettiğini savunuyor. İsrail'in son dönemde işlediği soykırım suçuna ek olarak inşa ettiği rejimin uluslararası insan hakları hukukunun ve insani hukukun en temel normlarını ve amir hükümlerini açıkça ihlal eden bir apartheid suçu teşkil ettiğini ve bunu kaldırmanın yolunun İsrail'in Filistin topraklarındaki işgalini sonlandırmak olduğunu uluslararası siyasal ve hukuki platformlarda tespit ve tescil ettirmek Filistin meselesinde hakkaniyetli bir çözüm için kritik bir eşik.

KAYNAKÇA

- Anti-Defamation League. "Allegation: Israel Is an Apartheid State," August 7, 2022. <https://www.adl.org/resources/backgroundunder/allegation-israel-apartheid-state>.
- Callamard, Agnès. "Gaza and the End of the Rules-Based Order," February 15, 2024. <https://www.foreignaffairs.com/israel/gaza-and-end-rules-based-order>.
- Carter, Jimmy. *Palestine: Peace Not Apartheid*. New York: Simon & Schuster, 2006.
- Democracy Now! "Noam Chomsky: Israel's Actions in Palestine Are 'Much Worse Than Apartheid' in South Africa." Accessed December 25, 2024. http://www.democracynow.org/blog/2014/8/8/noam_chomsky_what_israel_is_doing.
- Dugard, John, ve John Reynolds. "Apartheid, International Law, and the Occupied Palestinian Territory." *European Journal of International Law* 24, no. 3 (August 1, 2013): 867–913.
- Harkov, Lahar. "French Parliament Declares Israel Not an Apartheid State." *The Jerusalem Post*, May 4, 2023. <https://www.jpost.com/international/article-742063>.
- Heaney, Christopher. "Palestinian Rights Committee Virtual Event 'Apartheid, International Law and the Occupied Palestinian Territory' – Chair Summary." *Question of Palestine* (blog). Accessed December 22, 2024. <https://www.un.org/unispal/document/palestine-rights-committee-virtual-event-apartheid-international-law-and-the-occupied-palestinian-territory-chair-summary/>.

17 Ardi Imseis, "Negotiating the Illegal: On the United Nations and the Illegal Occupation of Palestine, 1967–2020," *European Journal of International Law* 31, no. 3 (August 1, 2020): 1055–85.

- Imseis, Ardi. “Negotiating the Illegal: On the United Nations and the Illegal Occupation of Palestine, 1967–2020.” *European Journal of International Law* 31, no. 3 (August 1, 2020): 1055–85.
- “Jimmy Carter Defends ‘Peace Not Apartheid,’” January 25, 2007. <https://www.npr.org/2007/01/25/7004473/jimmy-carter-defends-peace-not-apartheid>.
- Le Monde. “Israel’s Discriminatory and Oppressive Policies Constitute the Crime of Apartheid under International Law,” May 3, 2023. https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2023/05/03/israel-s-discriminatory-and-oppressive-policies-constitute-the-crime-of-apartheid-under-international-law_6025315_23.html.
- Levy, Gideon. “Worse Than Apartheid,” July 10, 2008. <https://www.haaretz.com/2008-07-10/ty-article/twilight-zone-worse-than-apartheid/0000017f-f73e-ddde-abff-f7ffe400000>.
- Pilkington, Ed. “Top UN Official in New York Steps down Citing ‘Genocide’ of Palestinian Civilians.” *The Guardian*, October 31, 2023, sec. World news. <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/31/un-official-resigns-israel-hamas-war-palestine-new-york>.
- Sekulow, Jay, ve Robert Ash. “Why Allegations That Israel Is An ‘Apartheid’ State Are False under International Law.” SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network, January 31, 2023. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4343950>.
- Tutu, Desmond. “Apartheid in the Holy Land.” *The Guardian*, April 29, 2002, sec. World news. <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/29/comment>.
- White, Ben. *Israeli Apartheid: A Beginner’s Guide*. Pluto Press, 2014.
- Yager, Sarah. “How to End America’s Hypocrisy on Gaza,” February 11, 2024. <https://www.foreignaffairs.com/how-end-americas-hypocrisy-gaza>.
- Yaylacı, İsmail. “Uluslararası Düzenin Siyasal Teolojisi.” *Teklif Dergisi*, March 2024.